

STADSHOLMEN

VASASTADEN 1:100

TULLHUSEN

Norra Stationsgatan 40 A, B

VASASTADEN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

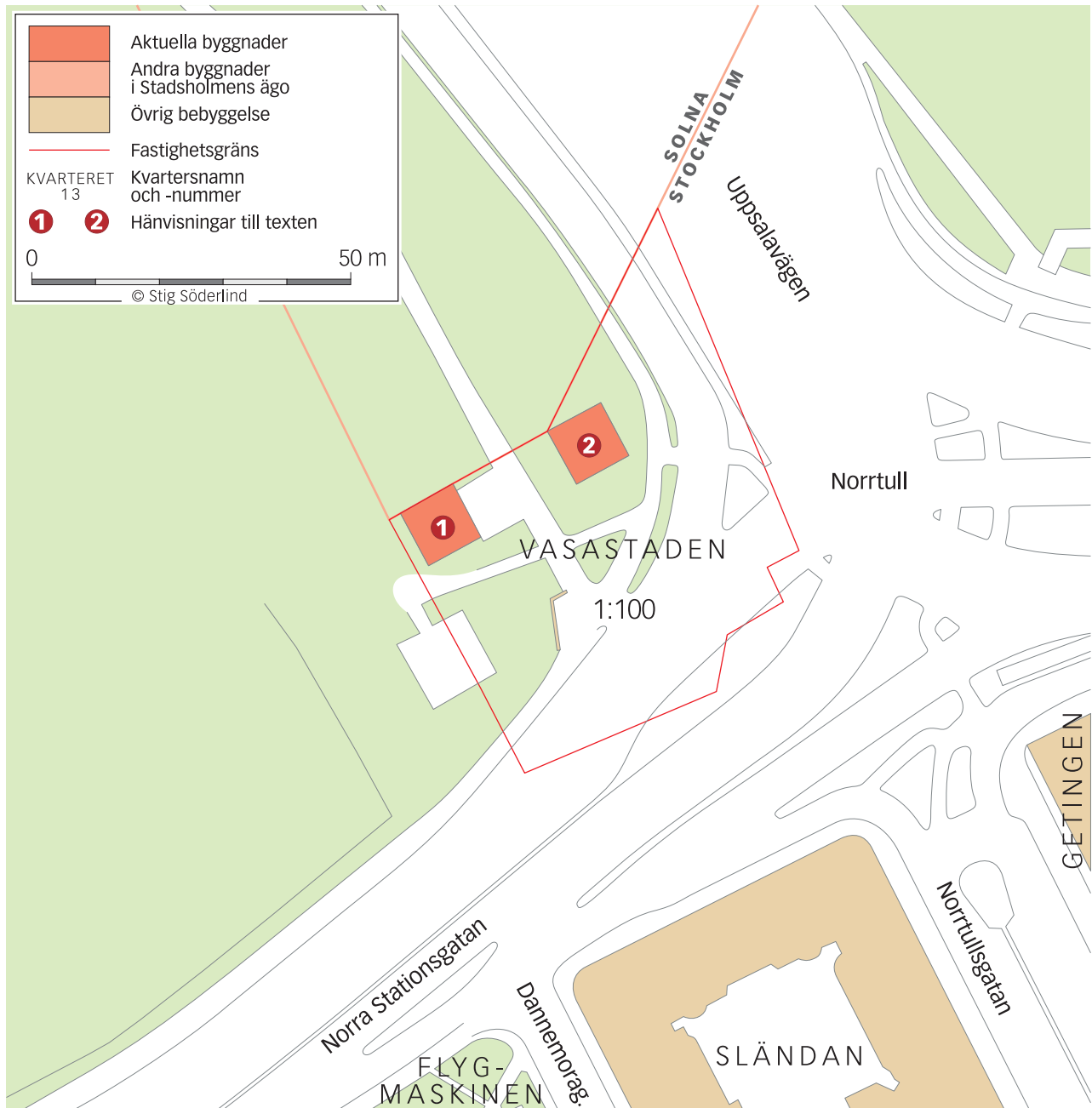
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsam mans med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggt på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

❶ VÄSTRA TULLHUSET

❷ ÖSTRA TULLHUSET

VY ÖVER NORRTULL MOT NORDOST OCH STALLMÄSTAREGÅRDEN, 1860-TAL. KRING TULLHUSEN SAMLADES BLAND ANNAT VÄRDSHUS-BEBYGGELSE. GENOM TULLOMRÅDET GICK LANDSVÄGEN NORRUT TILL UPPSALA. FOTO I SSM:S ARKIV, F81441

Enligt tullordningen för Stockholms stad från 1622 skulle huvudstaden ha sex tullstationer, varav två för sjötullen. I dag är alla Stockholms tullhus för landtullen rivna, undantaget de två tullhusen vid Norrtull.

De utgör ett viktigt historiskt dokument över tullordningen i Stockholm och markerar, fortfarande på gränsen mot Solna, den historiska gränsen för staden. Husen är dessutom ett par av få kvarvarande byggnader uppförda efter ritningar av stadsarkitekten J.E. Carlberg, och de bevarar i väsentliga delar en ursprunglig utformning.

Fastigheten Vasastaden 1:100 är blåvärderad enligt Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Området kring Norrtull präglades länge av gles

bebyggelse i ett landskap med odlingar och ängar mellan trädbevuxna höjder. Då malmgårdarna ökade i antal under 1700-talet låg flera av dem i närheten av Norrtull. Strax öster om Sveaplan ligger i dag Cedersdals malmgård och längre mot nordost återfinns Paschens malmgård med Bellevueparken, båda dessa med huvudbyggnader från 1700-talets senare del. Närmare tullområdet samlades, liksom vid övriga stadens infarter, värdshusen. Stallmästaregården norr om tullen uppfördes redan på 1620-talet och blev värdshus i början av 1700-talet.

Under 1800-talets senare del, efter antagandet av Lindhagenplanen 1866, inleddes en reglering av delar av gatunätet. Norra Stationsgatan och Sveavägen

VY NORRUT MOT TULLHUSEN, FRÅN ÅR 1894. URSPRUNGLIGEN BANDS DE TVÅ HUSEN SAMMAN GENOM EN HÖG TRÄPORTAL, SOM I SIN TUR VAR SAMMANBYGGD MED LÄGRE PORTGÅNGAR AV STEN. PÅ BILDEN ÄR TRÄPORTALEN BORTA SEDAN LÄNGE OCH DE UTBYGGDA PORTGÅNGARNA HAR FÅTT NY FUNKTION SOM FÖRSTUGOR TILL TULLHUSEN. UTBYGGNADERNA REVS 1902 I SYFTE ATT BREDDA GATURUMMET FÖR TRAFIKEN. FOTO I SSM:S ARKIV, E9280.

planlades. Vid sekelskiftet 1900 började stenstadens bostadsbebyggelse att närma sig Norrtull, en utbyggnad som pågick till 1920-talet. Österut från tullhusen hade ett kåkliknande industriområde uppstått medan det längre mot sydväst uppfördes en mer ordnad industribebyggelse. Strax väster om tullhusen inrättades ett stationsområde till Värtabanan, på 1920-talet ersatt med en godsbangård. Detta bidrog till att Norrtull behöll sin funktion som knutpunkt, även efter att tullsystemet hade tagits bort.

Den tilltagande bilismen under 1900-talets andra kvartal fick påtagliga konsekvenser i området och för tullhusens närmiljö. Vägar breddades och vid Sveaplan ordnades en cirkulationsplats. I slutet av 1960-talet möttes här tre trafikleder: Uppsalavägen, Norra Stationsgatan och Sveavägen. Det 23 våningar höga WennerGren center vid Sveaplan, med bostäder för utländska forskare, stod då nyuppfört och

mitt över Sveavägen hade ett kvarter med moderna kontorshus uppförts. I dag är de två gamla tullhusen omgärdade av trafikapparaten Norra länken.

HISTORIK

Stadens norra tull och vägen dit

Tullhusen uppfördes för administration stadstullen, ofta kallad lilla tullen, som hade beslutats av riksdagen 1622. Därmed skulle tullavgift betalas vid införsel av varor för försäljning i städerna. I samband med en markdonation från kronan år 1670 flyttades Stockholms norra tull till nuvarande plats, efter att dessförinnan ha legat i trakten av Odenplan. Vid tiden hade Norrmalm planlagts med ett rätvinkligt gatunät i vilket Norrtullsgatan som förlängning av Drottninggatan blev en av stadens nya huvudgator. Gatusträckningen benämndes under 1600-talet som "den stora gatan som löper åt Uppsala" eller "stora

VY MOT TULLHUSEN FRÅN SYDVÄST. DE FASADER SOM VÄNDE SIG MOT TRAFIKANTERNA HAR EN PUTSARKITEKTUR MED RUSTICERADE LISENER OCH BÅGVALV. FASADERNA ÅT MOTSATTA SIDOR VAR MINDRE PÅKOSTADE. FOTO J. MALMBERG.

gatan som löper till norra tullen”. Från 1700-talets början är Norrtull det gängse namnet för tullområdet.

Nya tullhus efter stadsarkitektens ritningar

Ansvar för stadens tullhus och övriga nyttobyggnader låg hos stadsarkitekten. Stockholms stadsarkitekt sedan 1727 var Johan Eberhard Carlberg, det var också han som uppgjorde ritningar till nya tullhus vid Norrtull år 1730. Vid tiden hade Carlberg påbörjat arbetet med stadens nya byggnadsordning, som behandlade vad som borde iakttas vad gäller stadsplanering och byggnadsteknik vid förändring och nybebyggelse. Carlberg ville i den nya byggnadsordningen även lyfta fram principer för att höja den arkitektoniska kvaliteten på stadens bebyggelse. Dessa tankar tillämpades förstås i utformningen av de nya tullhusen.

Tullhusen uppfördes på entreprenad av Carlberg tillsammans med handelsmannen Carl Aspegren. År 1733 stod de klara, i en påkostad utformning för att manifestera platsens betydelse och entré till huvudstaden. De två symmetriskt utformade, paviljongliknande stenhusen fick putsfasader med lisener mellan valvbågar samt tak utformade som liksidiga så kallade tälttak. Arkitekturen utstrålade en stram klassicism med ursprung i barocken, en stil som Carlberg var trogen livet igenom. Husen innehöll fyra rum med eldstäder under ett vindsplan. I det västra huset, där tullnären bodde, fanns en bakugn.

Tullport och alléer

Själva tullporten var centralt placerad emellan tullhusen och var utförd som en portal med triumfbågemotiv. Portalen var av trä, men utformad för att efterlikna sten. På var sida om portalen och

VY MOT DET ÖSTRA TULLHUSET. VÄSTFASADEN, SOM TIDIGARE ANSLÖT TILL TULLPORTEN, HAR ETT BREDARE MITTPARTI UTAN BÄGMOTIV MOTSVARANDE BREDDEN PÅ DEN BORTTAGNA PORTGÅNGEN. HUSETS ENTRÉDÖRR ÄR EN PANELKLÄDD ENKELDÖRR.

med anslutning till vartdera tullhuset, fanns lägre byggnader av sten, vilka fungerade som portgångar för de gående. Det är oklart hur länge träportalen bevarades, men från år 1803 finns ett godkänt förslag till förändring av tullporten, enligt vilket portalen är riven och ersatt med järnkedjor på stenplintar. De anslutande, lägre byggnaderna på var sida om portalen har i förslaget fått funktion som förstugor till tullhusen.

På 1740-talet hade tullgården stensatts och inhägnats. Samtidigt hade man beslutat att anlägga alléer, såväl omedelbart utanför Norrtull som in mot staden. Allén utanför tullen anlades med en gång medan allén längs Norrtullsgatan var planterad senast år 1802. Detta år utfärdades nämligen en kungörelse rörande ”ansvar och straff, för åverkan på den å Norrtullegatan här i staden planterade Allée”.

Stadens tullbevakning upphör

Lilla tullen som skatteform avskaffades år 1810, men tullbevakningen i Stockholm upphörde först 1864. Avspärrningarna mellan husen togs bort och tullhusen kom att få nya funktioner, bland annat som arrestlokal. 1902 revs de lägre utbyggnaderna mot vägen mellan tullhusen, för att bredda gaturummet.

BÄGVALVEN ÄR SLÄTPUTSADE I KONTRAST TILL DE SPRITPUTSADE, GRÅA VÄGGFÄLTEN. OVANFÖR BÄGVALVETS FÖNSTER, PÅ BILDEN TILLSLUTET MED LUCKOR, SITTER ETT PUTSAT CIRKELMOTIV. FOTO J. MALMBERG.

DET ÖSTRA TULLHUSET ÄR I DAG INRETT TILL BUTIK. VY ÖVER BYGGNADENS NORDVÄSTRA RUM MOT ÖSTER. FOTO J. MALMBERG.

I DET ÖSTRA HUSETS SYDÖSTRA HÖRNRUM FINNS EN ÖPPEN SPIS, SANNOLIKT EN GAMMAL ELDSTAD SOM DELVIS MURATS OM PÅ 1950-TALET. FOTO J. MALMBERG.

Istället tillbyggdes husen på motsatta sidor med mindre förstugor av trä.

På fotografier från 1910-talet syns spårvagnsräls i stenläggningen mellan tullhusen. Trafiken fortsatte att gå emellan tullhusen fram till 1940, därefter flyttades Uppsalavägen till ett läge omedelbart öster om husen. Vid denna tid hade de sekundära förstugorna av trä tagits bort.

Under 1900-talet har det östra tullhuset bland annat inrymt en ungdomsgård och det västra ett café.

Upprustning och renovering

På 1950-talet genomgick tullhusen en omfattande upprustning, då man bland annat ersatte golvbjälklagen med nya, inrättade ett WC-paket i det östra tullhuset och tog upp både ett fönster och en dörr i det västra tullhusets västra fasad. I båda husen gjordes dessutom mindre förändringar, som flytt av interiör dörröppning, men i huvudsak bevarades såväl exteriörer som planlösning. Sannolikt togs några kvarvarande eldstäder bort i samband med dessa arbeten. Därefter har husen genomgått fortlöpande underhåll.

Under 2013 genomgick de två tullhusen en utvändigt restaurering i samarbete med Stadsmuseet.

TULLHUSENS HÖGA VINDSPLAN DOMINERAS AV DE MURADE RÖKGÅNGARNA SOM FÖRS SAMMAN TILL EN SKORSTEN I TAKETS NOCK, ETT SÅ KALLAT BYXBEN. PÅ BILDEN DET ÖSTRA HUSETS VINDSPLAN. FOTO J. MALMBERG.

I DET VÄSTRA HUSETS SYDÖSTRA RUM FINNS EN ÖPPEN SPIS AV 1950-TALSTYP. FOTO J. MALMBERG.

De återfick då vad som kan antas vara ursprungligt utseende vad gäller puts och kulörer.

De två tullhusen har sedan länge ingått i AB Stadsholmens fastighetsinnehav. Två olika företag hyr i dag de gamla tullhusen, varav det östra inrymmer en färgbutik.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

De två husen är i det närmaste identiska. Byggnaderna har kvadratisk form under ett liksidigt, tegeltäckt så kallat tälttak. De är i en våning under en hög, oinredd vind. Under en profilerad taklist är fasaderna indelade med bandrusticerade lisener mellan tre väggfält med bågmotiv. Lisener och taklist är slätputsade mot de spritputsade väggfälten, samt

avfärgade i pärlgrått. Inom valvbågarna är fasaden slätputsad i en rosa kulör. I vartdera väggfältet sitter spröjsade fönster med gråmalade fönsterluckor. De av husens fasader som vänder sig bort från det forna tullområdet är enklare och endast slätputsade mellan hörnlisener. De fasader som vänder sig mot den forna porten har ett bredare mittparti utan bågmotiv, motsvarande bredden på de borttagna portgångarna. Båda husen har entréer genom panelklädda enkeldörrar.

Interiör

Båda husen har relativt välbevarade planlösningar från byggåret, delvis med bevarad fast inredning. Det östra huset har förstuga och ett hörnrum i sydost med tegelgolv. Övriga golv är av ekparkett

I BÅDA HUSEN ÄR DÖRRFODREN AV SENARE 1700-TALSTYP, DELVIS MED SAMTIDA GÅNGJÄRNSBESLAG. FODREN ÄR SANNOLIKT ÅTMINSTONE DELVIS PASTISCHER EFTER ÄLDRE MODELL. FOTO FRÅN DET ÖSTRA TULLHUSET, AV J. MALMBERG.

GÅNGJÄRNSBESLAG SAMTIDA MED TULLHUSEN, FRÅN 1700-TALET FÖRRA DEL. FOTO J. MALMBERG.

eller furuplank. Golven är i äldre stil men sannolikt utförda i samband med renoveringen på 1950-talet. Husets väggar är tapetserade eller målade, delvis ovan en sekundär bröstpanel, och avslutas mot de putsade taken med profilerade lister och klack under en stor hålkäl, där klack och hålkäl kan vara bevarade från 1700-talet. Dörrbladen är genomgående av 1700-talskaraktär med tre fyllningar, delvis med samtida gångjärn. Dörrfodren har en profil karaktäristisk för det senare 1700-talet.

I det östra husets sydöstra hörnrum finns en öppen spis, sannolikt till del äldre, till del ändrad på 1950-talet. Dessutom finns i samma rum en enkel spiraltrappa av gjutjärn, tillverkad vid Vattholma bruk. Trappan leder upp till det oinredda vindsplanet, som domineras av murade rökgångar, som

ursprungligen betjänade fyra eldstäder och som på vindsplanet förs samman till en skorsten i mitten av taket.

Det västra huset, ursprungligen tullnärsbostad, är i dag inrett till kontor. Golven är av tegel lagt på flatan, som i det östra huset, och väggarna är ömsom tapetserade, ömsom putsade. Mot takvinkeln sitter i flera av rummen en snedställd bräda, en enkel och för 1700-talet karaktäristisk lösning. Annars finns även i det västra huset stor hålkäl med profilerad list av 1700-talstyp mot det putsade innertaket. Dörrfodren är lika dem i grannhuset. Det sydvästra rummet är inrett till kök, liksom ursprungligen. I rummet finns en stor, murad kökskåpa av 1700-talstyp.

En ytterdörr och fem enkeldörrar i tullhusen är i deposition från Stadsmuseet.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.